

Çeviriler:

OSMANLI AMERİKA ARAŞTIRMALARI: XVI. YÜZYILA AİT *TARİH-İ HİND-İ GARBÎ* ADLI ESERİN KAYNAKLARI İLE İLGİLİ BİR ARAŞTIRMA *

Yazan: THOMAS D. GOODRICH

Çeviren: H. G. YURDAYDIN

İtalya'nın ve Kutsal Roma İmparatorluğunun doğusunda, Yeni Dünya hakkında ilk kitabın, yaklaşık 1580'lerde İstanbul'da yazılıp çoğaltıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitap, bugün *Tarih-i Hind-i Garbî* adı ile tanınmaktadır¹. Yüz yaprak kadar olan eser, henüz, kimliği kesin olarak belirlenmemiş bir yazar² tarafından kaleme alınmış Columbus'dan Pizarro'ya, yapılan keşifler ve fetihlerin olağanüstü öykülerini anlatmaktadır. Kitap üzerinde araştırmalarda bulunarak, Osmanlı dünyası hakkında bazı şeyler

* Bu yazının aslı için bkz. *Ottoman Americana: The Search for the Sources of the Sixteenth-century Tarih-i Hind-i Garbî*, Bulletin of Research in the Humanities, (Autumn 1982), pp. 269-294. Bu çevirinin yayınlanmasına izin vermesi için yazarın İstanbul adresine yazılmış ancak bu güne kadar herhangi bir yanıt alınmamıştır. Yazarın yeni adresini de bilmediğimiz için, böyle bir izni, memnuniyetle vereceğini düşünüyor ve çeviriyi yayınlıyoruz.

Yazarın teşekkürü:

Bu yazı için gerekli araştırmalar, New York Genel Kitaplığı'nın geniş kaynakları ve onun Nadir Kitaplar Bölümü'nde bulunanların yıllarca süren yardımları olmaksızın çok güç olurdu. Maud C. Cole ve Philomena C. Houlihan'a özellikle teşekkür etmek isterim. Çeşitli zamanlarda New York İspanyol Araştırmaları Kurumu (New York Hispanic Society), The John Carter Brown Kitaplığı, The British Kitaplığı ve Newberry Kitaplığı'nda bulunan koleksiyonlardan yararlandım. Böyle muhitlerde çalışmanın, gerçekten, özel bir zevki bulunmaktadır. Bu araştırma ve yazılı malzemenin hazırlanması için gerekli olan cömertçe denebilecek malî destek, Newberry Kitaplığı Fullbright - Hays programı, Amerikan Felsefe Kurumu (The American Philosophical Society) ve Pennsylvania'daki Indiana Üniversitesinden gelmiştir.

¹ Eserin metni içinde verilen ünvan "*Hadis-i Nev* (Yeni Haberler ya da Yeni Bilgiler)'dir. Yazmalarda bulunan öteki ünvan (ad)'lar şöyledir: *Tarih-i Hind-i Garbî* el-müsemmâ be-*Hadis-i Nev*; *Kitab-ı İklîm-i Cedîd*; *Tarih-i Yeni Dünya*; *Beyan-ı Ahval-i Alem-i Cedîd*; *Kutr-i Nev*.

² Yazarın kimliği ile ilgili çeşitli adlar önerilmiştir: Emir Mehmed b. Emir Hasan el-Suudî; Emir Mehmed b. Hasan Mesudî; Kâtip Çelebi; Mehmed b. Yusuf Herevî; Emir Mehmed ibn Emir Huseyn el-Suudî. Çeşitli ünvanlar ve yazar adları, A.A. Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* (İst. 1943), 78 ve Cevdet Türkyay'ın *Osmanlı Tarihinde Coğrafya* (İst. 1943), s. 23'de verilmiştir. Buradaki resimler için kullanılan Newberry nüshası, katalogta Mustafa b. Abdullah (Kâtip Çelebi) adına kayıtlıdır.

öğrenmek ve daima, Columbus ya da Cortés hakkında yeni ve olağanüstü bazı şeyler keşfetmek ümidi ile kitabın bilimsel bir çevirisini hazırladım³. Şunu tespit ettim ki *Tarih-i Hind-i Garbî*, Amerikalılar ya da onların keşifleri hakkında yeni bir malzeme ihtiva etmemektedir. Bununla birlikte o, Hıristiyan Batı'dan İslâm dünyasına bilgi nakline ve Osmanlı İmparatorluğu içinde, ister Hıristiyan, ister İranlı, Çinli ya da Moğol olsun, kendi ülkesi dışındaki olaylarla ilgili bilginin yayılmasına bir örnektir⁴. Böyle örnekler çok nadirdir. Bu nedenle de, içeriğinden ziyade nadir rastlanan bir örnek olması bakımından *Tarih-i Hind-i Garbî*, önem taşımaktadır.

Giriş ve Zemin

Osmanlılara ulaşan, islâmî ya da başka türlü, dünya hakkındaki haberlerin azlığı, imparatorluğun, etrafındaki bölgelerle devamlı bir şekilde bu kadar çok ekonomik, diplomatik ve askerî faaliyetler yürütmüş bulunması nedeniyle biraz hayret verici görünmektedir. XVI. yüzyıl boyunca, Osmanlı sülâlesinin kudreti, olağanüstü bir şekilde artmış ve 1580 ile birlikte devlet, beş siyasî - askerî bölge ile başa çıkmak durumunda kalmıştı. Üçü kara seferlerine dayalı idi: Kuzeyde Moskova ve Lehistan; doğuda Safevî imparatorluğu; batıda Habsburglar. İki de deniz seferlerine dayalı idi: Esas itibarıyla Akdeniz üzerinde ve etrafındaki Habsburg bölgelerinde ve bazan Habsburgların yönetiminde olmak üzere Hind Okyanusu ve Basra Körfezinde Portekizlilerle.

Bu zamana ait yabancı bölgelerden gelen haberlerle ilgili basılı kaynakların kıtlığına rağmen biliyoruz ki, devlet adamları, kendilerine ulaşan başka kaynaklara da sahiptiler. Diplomatlar, tüccarlar, gezginler, maceraperestler, dininden dönenler, esirler ve mülteciler (özellikle İberya yahudileri ve Endülüs müslümanları) sık sık İstanbul'a ulaşıyorlardı; Osmanlılar, yabancı ülkelere gittiler, oralardan ya arzularıyla ya da tutsak olarak döndüler. Ragusa ve Tuna sınır toplumları da Bab-ı Âli'ye muntazam raporlar gönderdiler. (Ayrıca) Osmanlı hizmetinde çalışan

³ *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin incelenmesi ve çevirisi, tezimin esasını teşkil etmektedir. (Columbia Univ. 1968, Üniversite mikrofilm sıra no. 69-3070). Düzeltmelerden sonra T. Halasi-Kun ve P. Oberling tarafından yayınlanan *The Near and Middle East Monographs* dizisinde yayınlanacaktır.

⁴ Osmanlı imparatorluğu dışındaki hareketler hakkında bilinen Osmanlı malzemesinin şahane bir özeti, yazarın biraz övgülü davranışına rağmen, Andrew Hess'in *Piri Reis and the Ottoman Response to the Voyages of Discovery*, *Terrae Incognitae* 6 (1974), 19-37, adlı makalesinde bulunmaktadır.

casuslar, başkente haberler gönderiyorlardı. Bütün bu bilgilerin ne olduğunu tespit etmek çok güçtür. Bütün bu bilgilerin intikal ettiği kurulu herhangi bir yol bulunmadığı anlaşılmaktadır ve tarihçiler, böyle bir yolla ilgili pek az iz, ipucu bırakmışlardır. Devlet adamlarının öğrendiği böyle bilgiler, öyle görünüyor ki, tamamiyle kişisel kalmıştır ve onların her birisi öldükçe de yok olup gitmiştir⁵.

Sadece hükümet tarafından sağlanan bilgilerin toplandığı bir kuruluş, ya da bu bilgilerin birleştirildiği bir yer bulunmaması bir yana, genel bilimsel bilgi de, açıkça görülüyorki Avrupa Hıristiyan dünyasından gelen bilgilerden etkilenmemişti. Her türden bilgi, islâmî bilgiden ayrı olarak düşünülmemişti. Bütün bilgiler, bir tek olan bütünün bir parçası idi ve bu nedenle de, İslâm'ın görüşlerine, kozmolojisine ve dinsel anlayışlarına tabi idi. Osmanlı İmparatorluğu, İslâm'ın bir din ve uygarlık olarak gelişmiş olmasından çok sonra siyasal bir kuvvet olarak ortaya çıktı. Öyleki Osmanlılar, İslâm toplumlarından daha fazla yumuşak ve imparatorluk dışından gelen bilgileri benimsemeye daha fazla istekli bulunmalarına rağmen, İslâm'ın kültürel güçleri, kabul edilebilecek ve bilginin müşterek bünyesi içinde yer alabilecek şeyler konusunda gittikçe daha fazla sınırlayıcı oldular. Tartışılması istenmeyen sadece mukayeseli ilâhiyat (teoloji) değil, fakat felsefe, tarih, astronomi⁶ ve öteki konulara dahi İslâm kaynaklarınca kabul edilmedikçe, son derece kuşku ile bakılıyordu. Tıp, mühendislik, askerlikle ilgili konular ve coğrafya gibi bazı çok pratik ve arzu edilebilir alanlarda, kültürel sınırları aşan bilgi birikimi vardı fakat bu husus da, çok nadir olarak söz konusu idi ve bu şekilde kazanılmış bilgiler, kabul edilebilir

⁵ Osmanlı arşivlerinde bulunan yığınlar halindeki malzeme ve onlar hakkında yapılmış çok sınırlı durumdaki araştırmaları dikkate alarak, biz Osmanlılara dışardan gelen ve Osmanlılar tarafından kullanılan haberler hakkında çok şey öğrenmeye mecburuz. Aynı şekilde Safevîlerin de Osmanlılar hakkında habersiz (bilgisiz) oldukları anlaşılmaktadır. J. R. Walsh'in yorumları için bkz. *The Historiography of the Ottoman-Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Historians of the Middle East, ed. by B. Lewis and P.M. Holt (London 1962), 206 vdd. Aynı ciltde bkz. B. Lewis, *The Use by Muslim Historians of Non-Muslim Sources*, 184 vdd. Korktukları Osmanlılar hakkında Avrupalıların neler yazdıklarını mukayese etmek için Charles Göllner'in iki ciltlik bibliyografyasına bakınız. *Turcica, die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, (Berlin, Akademie Verlag, 1961- 68).

⁶ Astronomi, İslâm dünyasında, en azından, Tycho Brahe'nin Avrupasının bilgi ve teknolojisine eşit, son derece gelişmiş bir araştırma alanı idi. Bununla beraber İslâm dünyasında astronomi, coğrafya ve denizcilikle ilgili amaçları hemen hemen dışlayarak, dinî ve astronomik amaçlar için kullanılmıştı. 1580 yılında İstanbul'daki üç yıllık rasathane, dinî birtakım gerekçelerle, o fevkalâde araçları ile birlikte tahrir edildi. Diğer büyük bir teknolojik gelişme, 1494'de İstanbul'da İslâm dışı eserleri basmak üzere ilk kez Yahudiler tarafından kurulmuş olan matbaa (basımevi), 1726 yılına kadar herhangi bir müslüman kitabını basmadı.

bilgi hamulesinin bir parçası haline getirilmemişti. Böyle bir ayırım, nadir olan bir şey değildir ve gerçekten bizim için de söz konusudur. Biz, bir ölünün ruhunun yeni bir vücuda girmesi (reincarnation) şeklindeki Hindu düşüncesi (anlayışı), insanların yaşlanması ile ilgili İki pratikleri (eksersizleri) ve Thai köpek (eti) yemekleri hakkında bir bilgiye sahip olabiliriz. Bununla birlikte, bizim kültürel görüşlerimiz öylesine şartlandırılmıştır ki, onları hemen reddederiz. Bir kültürün, daha fazla bir şuurla geleneğe saygılı bulunması, o kadar hayret verici bir şey değildir. Ancak, pek az kişi, kendi kültürel ortamı dışında bilgi aramaya ve onu kendisinininkine katmaya cesaret edebilir. İşte *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin yazarı, bu az'lardan birisidir⁷.

Böyle meraklı, mütecessis kişiler, bu kadar nadir olunca, Osmanlılara ulaşmış olan Amerika hakkındaki malzemeyi değerlendirmek ve bu bilginin imparatorluk içinde yayılışını ve etkisini izlemek kolay olacaktır. Yeterki bu malzeme bir defa tespit edilmiş olsun. Bilginler, Osmanlıların, Yeni Dünya'daki keşifler ve Hindistan ile Doğu Asya'ya giden yeni Okyanus yolları hakkında ne kadar sık ve ne kadar çabuk bilgi sahibi olduklarını öğrendiklerinde hayrete düşmüşlerdir. Bununla birlikte, böyle haberlerin, Osmanlı edebiyatı üzerinde pek az bir etkide bulunmuş olması da aynı şekilde hayret vericidir. Amerika hakkındaki bu malzeme ne toplanmış, ne de bir bilgi birikimine yardımcı olmuştur. Öyle görünüyor ki Osmanlı yazarları, kendilerinden önceki Türkçe yazılara dikkati çekmemişler ve gerçekten Yeni Dünya hakkında Türk dilinde pek az yazı bulunabilmiştir.

Tarih-i Hind-i Garbî'nin mevcut ve en eski yazması, 1583'de tamamlanmıştır. Şimdi yazacaklarımız, bu yıldan öncesine ait tespit edilmiş olan bir kaç yazılı kayıttır. Ünlü denizci ve kartoğrafyacı Pîrî Reis, içinde Yeni Dünya ile ilgili kartoğrafik ve tarihî bilgi bulunan iki harita hazırladı (1513 ve 1526) ve (1520 ve 1526'da tamamlanmış olan) *Bahriye*'sinin iki versiyonuna Columbus⁸ ve Amerika hakkında kısa bir pasaj yazdı.⁹ Bir nesil

⁷ Osmanlı sanatı gibi alanlarda devamlı bir şekilde artan olağanüstü araştırmaların aksine Osmanlı entelektüel (düşünce) tarihi üzerindeki araştırmalar yetersizdir. Genel yorum, değerlendirme ve bibliyografya Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600* (London 1973), Çevirenler: N. Itzkowitz ve C. Imber; R. Mantran, *La Vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et des successeurs* (Paris 1965) ve B. Lewis, *Istanbul and the Civilisation of the Ottoman Empire* (Norman 1963) adlı eserlerinin özel bölümlerinde bulunabilir.

⁸ Diğer Yakın Doğu dillerindeki Columbus ile ilgili haberler için bkz. Henry Harisse, *Christoph Columbus im Orient*, Zentralblatt für Bibliothekswesen 5 (1888), 133-38. (İtalyanca: *Giornale linguistico di archeologia storia e letteratura* 15 [1889], 211-18) ve G. Levi

sonra Seydi Ali Reis ibn Hüseyin, *Muhit* (1554) adlı eserinde Yeni Dünya hakkında bir kaç sayfalık bilgi verdi fakat onun eserinde daha fazla Hind Okyanusu ve Hind Yarımadası hakkında bilgi bulunmakta idi¹⁰. 1560'da Hacı Ahmet, içinde bir sayfadan daha az Yeni Dünya'ya yer ayırdığı bir coğrafya kitabı yazdı¹¹. Nihayet deri üzerine yapılmış bir atlas halinde, içinde yeni coğrafi bilgilerin bulunduğu diğer bir dünya haritası, 1567 tarihinde¹² Ali Macar Reis tarafından yapılmıştı. *Tarih-i Hind-i Garbi'*yi istisna edecek olursak, ondan sonra Türkçe'de Yeni Dünya ile ilgili yaygın bilgiye önemli bir ilâve, 1691'de Ebu Bekir ibn Behram ed-Dımlışkı'nın yaptığı Blaeu'nun *Atlas Major* adlı eserinin çevirisidir. Bundan hemen hemen iki yüzyıl, *Tarih-i Hind-i Garbi'*den üç yüzyıl sonra, ondokuzuncu yüzyılda, Osmanlı imparatorluğunda Amerika hakkında bilgi veren sadece bir kitap yayınlanmış bulunuyordu.

Açıkça anlaşılıyor ki, Osmanlılar, Atlantik ötesi ülkelere olan ilgilerini devam ettirmediler. Yeni Dünya hakkında Türkçe niçin bu kadar az eser yazıldığını ve bunların da birbirlerinden niçin bu kadar ayrı (izole) bir şekilde bulduklarını anlamak için, bir kültürel bölgeden bilgi almak, ya da oraya bilgi göndermenin ve bu bilgiyi özümsemenin güçlüğü konularında daha fazla bilgiler edinmeye ihtiyacımız bulunmaktadır. Aynı şekilde tarihçiler, böyle bir bilginin, bir kültür içine süzülüşü ve değişikliğe uğramasının etkilerini araştırmak durumundadırlar. Bu konuda Lach ve Daniel¹³ tarafından kendi dönemleri ve araştırma alanlarında çok şeyler

Della Vida, *La Menzione dell'America in un manoscritto Siriaco*, Studi Colombiani 2 (Genoa 1952), 589-92.

⁹ Piri Reis hakkında daha fazla bilgi ve bibliyografya için Svatoopluk Soucek'in araştırmalarına bakınız. *A propos du livre d'instructions nautiques de Piri Reis*, Revue des études islamiques 41 (1973), 241-55 ve *Tunisia in the Kitab-ı Bahriye by Piri Reis*, Archivum Ottomanicum, 5 (1973 [1976]), 1-120.

¹⁰ Bkz. Hess, 25 ve Fr. Taeschner, *Djughrafiya, VI: The Ottoman Geographers'*, The Encyclopaedia of İslam, new ed. II.

¹¹ Bilinen tek yazması, Bodleian Kitaplığı, Marsh 454, bkz. yaprak 41a - 56b. Bkz. B. Şehsuvaroğlu, *Türkçe Çok İlginç Bir Coğrafya Yazması*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 2 (1967), 64-71.

¹² Bu haritanın, J. Gastaldi tarafından yapılmış basılı olmayan bir haritanın kopyesi olduğu anlaşılmaktadır. Tommaso Porcacchi bunun minyatür (küçük) bir formunu, *L'Isola piu famosa del mondo* (Venezia, Simon Calignari - Girolamo Poro 1572)'da kullanmıştır. Atlas için bkz. Svatoopluk Soucek, *The Ali Macar Reis Atlas and the Deniz Kitabı: Their Place in the Genre of Portolan Charts and Atlases*, Imago Mundi 25 (1971), 17-27.

¹³ Donald F. Lach, *Asia in the Making of Europe*, (Univ. of Chicago Press 1965-); Norman Daniel, *Islam and the West, Making of an Image*, (Univ. of Edinburg Press 1966) ve *The Arabs and Medieval Europe* (London, Longman :1979).

yapılmıştır. Berkes, Mardin ve Lewis¹⁴, Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerini oldukça aydınlatmışlardır. Osmanlıların, kendilerini üstün hissettikleri, aşağı saydıkları kültürlerden bir şeyler öğrenmek yerine, kendi kültürlerine sahip olma konusu ile daha fazla ilgilendikleri dönem hakkında çok daha az (araştırma) yapılmıştır¹⁵.

Öyle sanıyorumki bu üstünlük duygusu, bir dünya üstünlüğü için gerekli hamlenin her hangi bir şekilde kesilmesi ya da bilgi için islâmî bir araştırma içinde olduğundan daha belirgin bir şekilde bilgi kazanma ameliyesini engelleme şeklinde kendini gösteriyordu. Bu son sebeplerden herbirinin kabul edilebilmesi için tarihçi, yayılma için gerekli olan hamlede gerçekten bir yavaşlama olduğunu ve Osmanlı döneminden önceki ve Osmanlı dışındaki bilginin daha aktif bir şekilde ve daha fazla bilimsel bir tavırla elde edilmeğe çalışıldığını ortaya koymak durumundadır. J. J. Saunders'ın görüşü, daha doğru olsa gerektir: "Müslüman halklar ... batının barbar Frenklerinden öğrenecekleri herhangi bir şey bulunmadığına inanmışlardı..."¹⁶. İslâm geleneği "Çin'de de olsa, bilgiyi ara" sözünü sık sık tekrarlamakla birlikte, bunun, Daru'l-İslâm dışında Çin ya da bir başka ülkeden gerçekten bilgi alma konusunu, nadiren, içerdiği görülmektedir.

Bununla birlikte Osmanlı Amerika araştırmaları ya da imparatorluk dışında oluşmuş olan son olaylarla ilgili Osmanlıların sahip oldukları daha fazla bilgiler, ortaya konabilir ancak onların hiç birinin, ne genişlik ne de doğruluk bakımından *Tarih-i Hind-i Garbî*'ye yaklaşması olası değildir. Osmanlı bilginleri, 1492'den sonraki üçyüzyıl içinde bilgileri ele almak ve onları, esas yapısı Batlamyüs'cü (Ptolemaic) olan geleneksel İslâm coğrafya ve kozmolojisi içinde birleştirip, eritmek hususunda hemen hemen tek (yegâne) denebilecek bir gayret gösterdiler. XVI. yüzyılda Avrupalılar da yeni bilgileri benimsiyorlardı fakat onlar devamlı bir yayın faaliyetine giriştiler. Böylece bilgiler, basımevlerinin diziler halindeki yayınları ve yayınevlerinin kazanma arzularının dürtüleri yolu ile yayıldı. Bu sonuçlar, ticarete, imparatorluklara ve bilgiye ilgi duyan geniş bir bilginler grubunca inceleme konusu yapıldı. Avrupalılar, Ramusio, Hakluyt ve Ortelius

¹⁴ N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, (Montreal, McGill Univ. Press 1964); Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, (Princeton Univ. Press 1962); B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Oxford, Oxford Univ. Press 1968).

¹⁵ Bugünkü Amerikalılar için de böyle bir yaklaşıma katılmak mümkündür.

¹⁶ John Joseph Saunders, *The Muslim World on the Eve of Europe's Expansion*, (Englewood Cliffs: Prentice Hall 1966), 8.

(öncülüğünde) yayınlar yaparken Osmanlılar, el-Kazwîni ve İbn el-Werdî'nin eserlerine benzer coğrafya ile karışık ekzotik hayvan hikâyelerine ait yazmaların kopye edilmesi ve pazarlanması işine devam ediyorlardı. Düşünce, siyaset ve ekonomi ile ilgili gerçek bilgilerin toplandığı ve ortaya konduğu tek sayılabilecek bir gayretin sonucu olan eser ise *Tarih-i Hind-i Garbî* idi ve bu eser, Osmanlı aydınları üzerinde, onları, buna benzer başka eserler yazmaya cesaretlendirmek hususunda yeterli bir etki yapmamış bulunuyordu. Bununla birlikte bir tarihçi için, onaltıncı yüzyıl içinde olmakta devam eden değişikliklerin hayret verici olan yönleri, Osmanlıların dünya ve evren hakkındaki görüşlerini değiştirmemiş, buna karşılık Avrupalıların değiştirmiş, olmaları değildir. Avrupa'daki değişiklikler, tarihte (birtakım) özelliklere sahiptirler. Bunlar öyle özelliklerdir ki Avrupa kültürünün sınırlarında durmamışlar ancak bu değişikliklerin (tam anlamıyla) gelişebilmesi, uzun bir zamanı gerektirmiş olmakla birlikte, bu özellikler, bazı hususlarda (hemen hemen) bütün dünyayı sarmıştır. Muhit ve evrene bakmak ve onları anlamak için gerekli matematiksel perspektif gibi daha katı yaklaşımların bile Columbus'dan önce tarihsel bir gelişmesi söz konusu idi ve belki de bu, onun ve onun denizci arkadaşlarının topladığı bilgilerinin kabulünü kolaylaştırmıştır. İslâm siyasal toplumlara, böyle yeni düşüncelerin kabulünde, Avrupa uluslarından geride kalmış bulunmalarına rağmen, Osmanlılar, onların, yeni şeyleri ve yeni bilgileri en fazla kabul edenleri idi. Osmanlıların yüzyılın ortalarında Akdeniz (bölgesinin) çoğuna egemen olması, Avrupa politikası ile içli dışlı bulunması ve onların meselelere olan pragmatik (pratik) yaklaşımı, imparatorluk içine girmiş olan bilgileri, büyük bir ihtimalle, onaltıncı yüzyılda büyük Avrupa şehirlerinin çoğuna girmiş olan bilgilerle içerik ve miktar bakımlarından eşit bir duruma getirmişti; dil büyük bir engel teşkil etmiyordu. Çünkü bir çok gemiciler ve başkaları (bir çok) diller biliyorlardı ve İtalyanca, Akdeniz dünyasının ortak dili (lingua franca)'nin esasını teşkil ediyordu¹⁷. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğuna girmiş olan bilgiler benimsenmedi ve daha sonraki nesle intikal ettirildi. Belli bilgileri öğrenmek ihtiyacını duyanları, (bilgiyi) toplayanlardan ayırmak gerekir ve intikal ettirilen bilgilerin, bu yüzyıllarda Avrupada olduğundan daha fazla söz konusu bulunduğu anlaşılmaktadır. (Bununla birlikte insan bugün Washington ve Moskova'ya hayret etmektedir).

¹⁷ Bkz. Henry ve Renee Kahane ve Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, (Urbana: Univ. of Illinois Press 1958).

Kitap

Kimliği hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmayan bir Osmanlı coğrafyacısı (muhtemelen aynı zamanda uygulamalarda bulunan bir astronom), 1570'lerin ortasında Yeni Dünya, yeni ticaret ve deniz yollarının etkileri (konusuna) ilgi duymaya başladı. Benim bu konudaki varsayımım şöyle: O, bazı haritalar ve konu ile ilgili küçük ciltlerden oluşan İtalyanca bir kaç kitap bulmuş ve muhtemelen İtalyanca bilen aslında bir İspanyol aile ve muhiti eğitiminden geçmiş bir kimse ile tanışmıştı. (Ya da o, bu şeyleri ona açıklayacak bir kişi bulmuştu ve bu kişi sözü edilen harita ve kitaplara sahip bulunuyordu). Sonra o, gece lâmbasını yaktı. Kendisi bu konuda şöyle demektedir: İslâm kozmolojisi ve coğrafyasının bir özeti ile Columbus ve Magella'n'dan Pizarro'ya kadar büyük kâşifler hakkında bilgi vermek ve nihayet bu esere Yeni Dünya'yı ve onun insanlarını anlatan bölümler eklemek üzere "hayatımı ve sağlığımı harcadım ...". Sözü geçen bölümler, López de Gómara, Anghera, Oviedo ve Zárate'nin İtalyanca yayınlarından çevrilmişti. Sonuç, küçük bir kitaptı ancak bu çok seyrek rastlanılan bir Osmanlı eseri idi.

Amerika araştırmaları (Americana), ilk basılan eserler ve Doğu araştırmaları (Orientalia) gibi konuların bibliyografyacı ve katalogcuları, *Tarih-i Hind-i Garbî* den uzun zamandan beri haberdar idiler¹⁸. Bu eserin bir çok yazmaları, bilinmekte ve bunların, bir çok kimse tarafından okunmuş olduğu anlaşılmaktadır. En eski ve en gösterişli olan yazması, 991 / 1583-84 tarihli olup, İstanbul'da Beyazıt Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Ancak ben çeşitli nedenlerle şu sonuca varmış bulunuyorum ki, aslına en yakın yazma, Newberry Kitaplığı'nda bulunandır ve yaklaşık 1600 yıllarında istinsah edilmiştir (bkz. şekil 1). 1720'lerde İbrahim Müteferrika, ilk Osmanlı basımevini kurdu ve burada basılan dördüncü ve resimli olarak basılan birinci kitap olarak *Tarih-i Hind-i Garbî*'yi seçti. (bkz. şekil 2)¹⁹. Müteferrika, ona şimdi tanınmış olduğu adını verdi ve 91 yapraklık beşyüz adet bastı. Columbus hakkındaki bölümler, biraz ilgi

¹⁸ Bu konu ile ilgili olarak aşağıdaki eserlerin adı anılabilir: Joseph Sabin, *A Dictionary of Books Relating to America*, (NY: Bibliographic Society of America 1928-36) no. 32122 ve 94396; Brown Univ., John Carter Brown Kitaplığı, *Bibliotheca Americana*, (Providence 1865-71, birinci kısmın ikinci baskısı 1875-82) 1730; Franz Babinger, *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, (Leipzig: Harrossowitz 1927).

¹⁹ Eserin diğer bir baskısı 1292/1875-76'da İstanbul'da yapıldı. Bu kez de çok az sayıda basıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü ben, biri Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kitaplığı, öteki Los Angeles, California Üniversitesi Kitaplığında olmak üzere, sadece iki nüsha tesbit etmiş bulunuyorum.

uyandırdı ancak onun Osmanlı okurlarına ne demekte olduğunu ortaya koymak, ya da kaynaklarını tespit etmek üzere onu, hiç bir bilgin ele alıp incelememi²⁰.

Bu kitap üç bölüm (bâb)'e ayrılmıştır. Eserin üçte biri durumundaki ilk bölüm, yazarın, Osmanlı ülkeleri ile ilgili bildikleri ve Yeni Dünya ve Magella'nın gemisiyle dünyanın etrafını dolaşması ile ilgili öğrendiklerine göre yaptığı düzeltmeler ile geleneksel İslâm kozmolojisi (yani evrenin niteliği ve kanunları ile ilgili bilgiler) ve coğrafyasının bir özetini vermektedir. Sadece iki yaprak daha fazla olan ikinci bölüm, okyanuslar hakkındaki bazı geleneksel bilgileri ele alır. Okyanusun yani dünyanın üçte ikisini kaplayan su kıtasının büyüklüğü, yeni ülkeler ve onların halkları hakkında bazı yeni bilgileri dile getirir ve Atlas Okyanusu'nun bir tavsifi ile sona erer. Burada, en eski üç yazmada (aşağıdaki listeye bkz.), bir dünya haritası, diğer bir ifade ile batı yarımküresi haritası bulunmaktadır. Kitabın üçte ikisinden oluşan üçüncü bölüm, 1492'den 1552'ye kadar olan altmış yıllık süre içinde çoğu Columbus, Balboa, Magellan, Cortés ve Pizarro tarafından yapılmış keşifler ve fetihler üzerinde durmaktadır ve eserin Osmanlı bilimine olan başlıca katkısını oluşturmaktadır. Bu bölüm, iki kısım halindedir: Orta ve Kuzey Amerika ve Güney Amerika. Eserin genel anlatım tarzı, tek bir kişinin yaptığı keşif ve fetihlerle ilgili tarihsel bilgi verme şeklindedir. Bunu, coğrafya, tabiat bilgisi ve antropoloji ile ilgili malzemenin tavsifi takip etmektedir.

İslâm dünyasında basılmış olan ilk resimli kitabın, çıplak kadın figürlerini içermesi hayret vericidir. Bazı nüshaların sansür edildiği görülmektedir. John Carter Brown Kitaplığı'ndaki nüshada itiraza uğraması ihtimali bulunan bölümler, mürekkeple karalanmıştır. Bazı nüshalarda bulunan resimler, nefis renklerle boyanmıştır. William Watson, basılmış olan kitabın maddi bir tavsifini vermiştir. Bkz. *Ibrahim Müteferrika and Turkish Incunabula*, Journal of the American Oriental Society 88 (1968), 437.

²⁰ Bkz. J. Gildemeister, *Orientalische Literatur über die Entdeckung Americas*, Zentralblatt für Bibliothekswesen 5 (1888), 303-06; HARRISSE, *Christoph Columbus*; Luigi Bonelli, *La Scoperta dell'America secondo un'opera turca del secolo XVI*, (Verona 1892); E. Rossi, *Scritti Turchi su Cristoforo Colombo e la scoperta dell'America*, Studi Colombiani, 2 (Genoa 1952), 553-66.

Onun haritalarından bir kaçını incelenmiştir. Bkz. Lawrence C. Wroth, *The Early Cartography of the Pacific*, Bibliographical Society of America, Papers 38 (NY 1944), 215; A. Sayılı, *Üçüncü Murad'ın İstanbul Rasathanesindeki mücessem yer küresi ve Avrupa ile kültürel temaslar*, Belleten 25 (1961), 397-445. Bu makalenin sonunda listesi verilmiş olan ikinci yazmadan çıktığı anlaşılan, dördüncü ve altıncı yazmalarda görülen kenar notları, Afrika yolu ile Hindistan'a giden yeni ticaret yolunun etkileri üzerine yorumları içermektedir. Bkz. A.Z.V. Togan, *Bugünkü Türküli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, (İstanbul: Arkadaş, I. Horoz ve Güven Basımevleri 1942 - 47); V. V. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: T.T.K. Basımevi 1963), M. Fuad Köprülü'nün 91 no.'lu notu.

Tarih-i Hind-i Garbî'nin Kaynakları

Tarihçi, çoğunlukla mesleği ile ilgili bir çok sorun ile karşı karşıyadır. En çok ihtiyaç duyulan, hayal kırıklığı getirici olan, bununla birlikte ödüllendirici niteliği de bulunan uğraşlardan birisi, kaynakları meydana çıkarmak için yapılan araştırmalardır²¹. *Tarih-i Hind-i Garbî* üzerinde çalışırken, hangi malzemenin özgün (orijinal) ve geri kalan kısmının da kaynağının ne olduğunu, olabildiğince kesin bir şekilde tespit etme ihtiyacını duydum. Bu kitaptaki bilginin çok az bir kısmı, orijinaldir ve kaynakları açıklama işi henüz tamamlanmış değildir. Bununla birlikte ben, burada, hayal kırıklıklarından daha fazla, araştırıp didiklemenin başarılarını bildirmek istiyorum. Bu makalenin bundan sonraki kısmı, esas itibarıyla, kaynakların araştırılması konusuna hasredilmiş bulunmaktadır. Fakat elbette bilgiyi izleme işi, -mantık, mutlu tesadüfler ki bunlar, sonuçlardan ayrılmazlar- aşikârdır ki belli bir eser, *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin içerdiği edebî, kartografik ya da resimli bilgilerin bir kısmı için bir kaynak durumunda idi.

Edebî Kaynaklar: İslamî ve batılı (avrupaî) (olanlar)

Tarih-i Hind-i Garbî'nin yazarı, bu araştırmasında iki grup yazılı kaynak kullanmıştır. İlk iki bölümde o, sık sık coğrafi bilginin örnek kitapları haline gelmiş Arapça, Farsça ve Türkçe eserleri zikreder. Bununla birlikte ara sıra, İslâm klâsiklerinin adlarını yazmayı ihmal eder. Son bölüm, Yeni Dünya hakkında İtalyanca kitaplardan çevrilmiş bölümlerden meydana gelmiştir. Bu İtalyanca kitaplar da İspanyolca ya da Latince'den çevrilmişlerdir. Fakat ne yazarların, ne de kitapların adları zikredilmemişlerdir. Bu ihmaller, aşağıda açıklayacağım üzere, zamanımız araştırmacıları için, bir uğraş alanı sağlamaktadır.

Tarih-i Hind-i Garbî'de en çok adı anılan İslâm bilgini, ünlü el-Mes'ûdî'dir. Onun bugün mevcut olan her iki eseri de kullanılmıştır. *Murûc el-Zeheb*²², *Kitab el-Tenbih ve'l-İsrâf*²³, dan daha fazla kullanılmıştır. İbn el-

²¹ Bu konu ile ilgili olarak tarihsel araştırmaların bütün alanlarında örnekler vardır. Bkz. Robin W. Winks, ed., *Historian as Detective: Essay on Evidence*, (NY: Harper and Row 1970). Josephine Tey, konu üzerinde tarihçilerin, ilk kaynaklardan daha fazla son araştırmalara öncelik tanımadığını kabul etmek suretiyle biraz niteliğini yitirmiş şahane bir roman yazmıştır: *Daughter of Time*, (London, P. Davies 1951).

²² Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin el-Mes'ûdî (ölm. 345/956). *Murûc el-Zeheb ve ma'âdin el-Cevher*; Mes'ûdî (Maçoudi), *Les Prairies d'or*, ed. et tr. Charles Adrien Casimir Barbier de Meynard et Pavet de Courteille, (Paris: Imprimerie Imperiale 1861-77); Charles Pellat, gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş yeni baskısını yaptı. (Üç cilt, Paris 1961).

Werdî ve onun coğrafyası *Harîdat el-Acâ'ib*²⁴ adeta bir çetele gibi zikredilmiş, ara sıra da sadece onunla aynı görüşü paylaşmadığı belirtilmiştir. Bazı hallerde yazar, *Harîdat*'da adı geçen öteki eserlerden yaptığı nakillerden yararlanmakta, yararlandığı bu yazarın adını zikretmekte, ancak İbn el-Werdî'den bahsetmemektedir. Böylece o, kaynakların kesin bir şekilde tespitini güçleştirmektedir. Metinleri verilen diğer bilginler, Tus'lu Nasır (Nasır-ı Tûsî)²⁵, el-Kazwîni²⁶, İmam Râzî²⁷ ve el-Suyûtî²⁸'dir. Daha açık bir şekilde belirlenebilen yazarlar, Kurtubî²⁹, *Tuhfe*³⁰'nin kimliği tayin edilemeyen yazarı ve Mevlâna Nizam³¹'dir. Açık bir şekilde belirlenmiş eserlerin hepsi de Arapça yazmalar halinde İstanbul Kitaplıklarında bulunmaktadır. En azından el-Kazwîni ve İbn el-Werdî'nin eserleri Türkçe'ye çevrilmiş olmalıdır. *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin yazarının, Arapça ve Farsça bilgisi konusunda pek az bir şüphe bulunduğuna göre, sözü edilen eserlerin herhangi bir nüshasını kullanmış olabilir.

²³ *el-Tenbih ve'l-İsraf*; Maçoudî, *Le Livre de l'avertissement et de la revision*, tr. Bernard Carra de Vaux, (Paris: Imp. Nat. 1896).

²⁴ *Sirac el-Din Ebû Hafs Umar b. el-Werdî* (ölüm. 861/1457)'nin *Harîdat el-^cAcâ'ib ve ferîdet el-Garâ'ib*'in yazarı olduğu sanılmaktadır. Kahire'de 1280/1863-64'de basılmıştır.

²⁵ Nasîr ed-Dîn et-Tûsî (ölm. 672/1274). Onun *Kitâb el-Tezkire el-Nasîriyye* basılmamıştır. Tahran Üniversitesinin yayınladığı *Tezkire* (No. 301), başka bir eserdir.

²⁶ Zekerîya b. M. b. Mahmûd Ebû Yahya el-Kazwîni (ölm. 682/1283): *Kitâb acâ-ib el-mahlûkât*, (Tahran 1961).

²⁷ İmam Fahr ed-Din er-Râzî (ölm. 606/1209). Onun *Mabâhis-i Meşrikiyye'si* basılmamıştır.

²⁸ Ebu'l-Fadl Abd el-Rahman b. Ebî Bekr Celal el-Din el-Suyûtî (ölm. 911/1505). Onun bir çok eserinden hangisini kullandığı açık değildir. Belki de *el-Hi^ca es-Seniye fi'l-Hai'a es-Sunniye*'yi kullanmıştır. (Basılmamıştır).

²⁹ Metinde Kurtubî, *Mesâlik* adlı kitap dolayısıyla zikredilmiştir. D. M. Dunlop, onun, *Kitab el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'i yazmış olan Ebû Ubeyd el-Bekri (ölm. 487/1094) olduğuna inanmaktadır. Bu eserin, kısmi tenkidli baskısı, *Djughrafiyat al-Andalus wa Urubbâ* adı ile yayınlanmıştır. (Yay. A. A. al-Hajji, (Beirut: Dar el-İrşâd 1968).

³⁰ İbn el-Werdî, el-Kazwîni'nin yaptığı gibi arasına *Tuhfet el-Garâ'ib*'in yazarını zikreder. Öyle görünüyor ki kaynak budur. Yazarın kimliği belli değildir. G. Ferrand, *Le Tuhfat al-Albâb*, Journal Asiatique, 207 (1925), 231 ve 239-41.

³¹ Mevlânâ Nizam'ın Tuslu Nasîr (not 25)'in bir çok şerhleri olan *Tezkire*'sinin şarihlerinden biri olabileceği ima edilmektedir. Ancak bu bilginin, kimliği tesbit edilememiştir. Paris'te Bibliothèque Nationale'de *Keşfu'l-Hakâyik* adını taşıyan Farsca bir yazma bulunmaktadır. Bu yazma, Nizâm adı ile tanınmış Hasan b. Muhammed el-Nisâburî el-Kummî'nin Nasîr ed-Dîn et-Tûsî üzerine yaptığı bir şerhtir. 750/1349'da yazılmıştır. Diğer bir ihtimal, bunun, Nizâm ed-Dîn el-H. b. el-Hu. el-A^crac el-Kummî en-Nisâburî'nin yazdığı bir 14. yüzyıl eseri olduğudur. Bkz. Carl Brockelmann, *Geshichte der arabischen Literatur*, (Leiden: E.J. Brill 1937-49) II, 237. Her iki eseri de görmedim.

Yeni Dünya hakkındaki malzemeye döndüğüm zaman, ilk ümidim, bu bilgilerin, tek bir Avrupalı kaynaktan gelmesi idi: İngilizce yapılmış olan bir tenkidli basım, bu işi oldukça kolaylaştırdı. Bu ümidim, süratle kayboldu, zira anladım ki bu eseri yazan Osmanlı, dört yazar tarafından yazılmış, beş kitap kullanmıştı. Ben, bunu, 1583'de (yani *Tarih-i Hind-i Garbi*'nin yazılışını gösteren en geç tarihte) kaynak olarak kullanılmış olan bütün kitapları gözden geçirerek tespit ettim. Bu, başlangıçta düşünülebilceği gibi, o kadar güç bir şey değildi. Zira Yeni Dünya üzerine yazılmış genel nitelikte XVI. yüzyıl eserleri, o kadar çok değildi³². Amerika hakkında bilgi veren kitapların çoğu; - gezi, keşifler ve maceralar ile ilgili - tabiatı itibariyle kişisel bir durumdadırlar ve yazarın kendi görüşleri dışında fazla malzemeyi dikkate almazlar. Bununla birlikte (dikkate alınması gereken) iki sorun kalmaktadır: Evvelâ, genel nitelikli olan bütün eserler, çoğunlukla, aynı orijinal kaynakları kullanmakta ve birbirlerinden kopye etmekte ve böylece onları Yeni Dünya'nın tarihsel olaylarının kronolojik sırasında olduğu kadar, içerdiği olaylar bakımından da hemen hemen birbirine benzer hale getirmektedir³³. İkinci (olarak), Türk yazar, buradan bir cümle, öbür yandan kısa bir pasaj seçmek suretiyle söz konusu malzemeyi önemli ölçüde kısaltmış ve yeni bir zaman sıralaması yapmıştır. Sonuç, herhangi bir kaynak göstermeksizin ve derleyici tarafından pek az denebilecek açıklamalarla, makaslanmış ve tekrar yapııştırılmış bir sömestr tezi gibi bir şey olmuştur³⁴. Bu işi yapan Türk'ün ruhu, Cennette, onun "hayatımı ve sağlığı harcıyarak" böyle bir şeyi aklından geçirmeden, yirminci yüzyıl araştırmacısının önüne serdiği bu uğraşlar için kikir kikir gülmekte olmalıdır. Mukayese yapmak üzere mevcut malzemenin ince bir cildini tertip etme teşebbüsünde, bu Türkçe eserde, onaltıncı yüzyıl Avrupa kitaplarında nadiren, belki de bir kez görünen ve bugün çoğunlukla doğru kabul

³² Amerika araştırmaları ve bir bütün olarak İslâm araştırmaları için mevcut malzemenin çeşitliliği, nicelik ve nitelik arasındaki zıtlık insanı etkilemektedir. Ve elbette altıyüzyıllık Osmanlı yönetiminden kalmış, yararlanılan malzemenin miktarı, halâ az sayılabilir. Amerika araştırmaları ile ilgili eserlerin de hemen hepsi 1500'lerin başlangıcısında basılmıştı; bu sebeple de geniş ölçüde elde edilmesi mümkün nüshalardan araştırma için yararlanılabilir. Halbuki İslâm dünyasında basım işi, 1726'ya kadar başlamadı ve XIX. yüzyıla kadar yaygın bir hale gelmedi.

³³ Bu noktada bana İspanyolca ve İtalyanca metinleri okumuş olan Bayan Elena Mahdjoubia'nın olan takdirlerimi ve teşekkürlerimi belirtmem gerekmektedir. Onun yorucu gayretleri, yararlı sonuçlar vermiştir.

³⁴ Türkçe derleme, söz konusu dönemde Yeni Dünya'da olan belli başlı olayların, ilginç tavsifler ve pek az denilebilecek açıklamalarla (yorumlarla) açık, kısa ve sade bir özetini vermek bakımından, iyi bir şekilde düzenlenmiştir.

edilmeyen belli bilgiler üzerinde, küçük ip uçları üzerinde durdum. Bu tip bilgiler, *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin kaynaklarını, hatta (onların) belli yazmalarını tesbitte çok faydalı oldu.

Türkçe metinde Columbus, Cenova'da Nervi'de doğmuştur. Daha sonra Madeira adasında yaşarken, Okyanusu geçmiş ve ölmeden önce ona öyküsünü anlatmış olan, gemisi batmış bir kaptana rastlar. Columbus'un bu doğum yerini³⁵, Amerika hakkında genel nitelikteki sadece iki eser verir ve her iki eserde bu "meçhul kılavuz" öyküsü de bulunmaktadır³⁶. Gonzalo Fernandez de Oviedo y Valdés³⁷'in *De la historia natural y general de las Indias (Batı Hind Adalarının Doğa ve Genel Tarihi)*'ı ve Francisco López de Gómara'nın çok tanınmış iki kısımlık bir eseri olan *La Historia de las Indias (Batı Hind Adaları Tarihi)*'i³⁸. Türkçe eserin bu iki eserle bir mukayesesi, herşeyden önce, *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin López de Gómara'nın eserinin çok özetlenmiş bir versiyonu olduğunu telkin etmektedir. Genel yapı aynı gibidir. Sadece Cortés'in öyküsü ve Meksika'dan sonra Pizarro'nun öyküsü ve Peru'nun yerleştirilmesinin imkân nisbetinde düzeltilmiş olması meselesi bundan müstesnadır. Bundan başka Türkçe eserdeki "meçhul kılavuz" öyküsü, Oviedo'nun eserinde olandan daha fazla López de Gómara'nınkine yakındır³⁹.

³⁵ Columbus'un doğum yeri ile ilgili pek çok araştırma vardır. Ancak onlardan hiç birisi Nervi üzerinde durmaz. Benim ifade ettiğim bu yer, sadece bu iki eserde bulunmaktadır ve bunu belirtmem, konu ile ilgili kaynakları makûl denebilecek bir ölçüde incelememin sonucu olmuştur.

³⁶ José A. Aboal Amaro, bu meçhul gemici ile ilgili bütün öyküleri, *El Piloto desconocido* (Montevideo: Publicaciones de la Biblioteca Colombina 1957)'da toplamıştır.

³⁷ O ve eserleri ile ilgili kaynaklar (bibliyografya) için bkz. bu eserin Sterling A. Stoude mire tarafından yapılan çevirisi: *Natural History of the West Indies*, (Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press 1959), 129-31; Daymond Turner, *Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés, An Annotated Bibliography*, University of North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures, No. 66 (Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press 1967).

³⁸ Kısım I: *Historia de las Indias*; Kısım II: *Historia de la conquista de México*. XVI. yüzyıl yayınları: 13 İspanyolca, 1552-55; 15 İtalyanca, 1556-76; 9 Fransızca, 1568-88; 2 İngilizce, 1578 ve 1596, [Henry Raup Wagner, *The Spanish Southwest, 1542-1794* (Albuquerque: Quivira Society 1937)]. İngilizce çeviriler: 1555 (Richard Eden, *The Decades of the New World*, yaprak 240a-44b ve 300-24; Edward Arber tarafından Birmingham'da 1885'de yeniden yayınlanmıştır); Almanca, Apianus'un çeşitli yayınlarında (bkz. Fernand Graiten van Ortroy, "*Bibliographie de l'oeuvre de Pierre Apian*", Bibliographe moderne 1901); basılmamış bile olsa, İbrani diline bir çevirisi hazırlanmıştır (Harris, "*Christoph Columbus*" 217); ve şimdi biliyoruz ki yaklaşık 1580'de yapılmış kısmi bir Türkçe çevirisi vardır.

³⁹ Gerçekten en yakını, Fructoso'nun eseridir fakat bu eser, yayınlanmamıştır (Amaro).

Tarih-i Hind-i Garbî'deki bilgilerin belki de yüzde doksanı ya da daha fazlası, López de Gómara'nın eserinde tespit edilebilmektedir. (Bu bilgilerin) yarıdan fazlası, onu yakın bir şekilde takip etmektedir: Cortés, Balboa, Magellan hakkındaki bölümler ve coğrafya, doğa tarihi (tabiat bilimleri) ve Amerika yerlileri hakkında verilen bilgilerin (tavsiflerin) bir çoğu. Dikkatli bir şekilde yapılacak araştırmalarla daha fazlası bulunabilecektir⁴⁰. Bununla birlikte, bazı bilgilerin kaynağı, tespit edilememektedir ve eğer bunlar, İstanbul'da sözlü olarak edinilmiş iseler, gene de açıklanması güç hususlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Matitina ya da Madadina (Martinique) adasında erkeksiz olarak yaşayan kadınların öyküsüdür. Bu hikâye, sadece Peter Martyr Anghera⁴¹ (Pietro Matire d'Anghiera)'nın *De Orbe Novo (Yeni Dünya)* adlı eserinde bulunmaktadır. Columbus'un gezileri ile ilgili Türkçe eserde verilen bilgilerle Anghera'nın eseri arasında yapılan karşılaştırmalar, büyük bir benzerlik göstermektedirler. Anghera'nın eserinde sözü edilen hemen her şey, Türkçe eserde de bulunmaktadır. Açıkça belli olmaktadır ki, adını bilmediğimiz bu Osmanlı, *De Orbe Novo*'yu kullanmıştır. Ayrıca bu Türk yazarının, birden fazla eser kullanmış olduğuna kesin olarak inanmaktaydım. Bu nedenle López de Gómara'nın yazıları dışındakileri de gözden geçirmeye hazırdım. Örneğin Peru hakkındaki tarihi bölüm, *Historia*'da bulunan bilgilere tamamiyle benzemektedir ancak bunlar yeniden düzenlenmiş ya da karma karışık bir hale getirilmiştir. Öte yandan *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin çevrilmiş olan malzemesinde görülen en geç tarih 1552'dir. Bu tarih, *Historia*'nın ilk yayınlandığı yıldır. Öyle görünüyorki 1552 yılı olaylarını içeren daha sonraki yıllara ait bir cilt, bu Osmanlı yazarının kaynağı olmuş olmalıdır. 1552 ve 1583 arasındaki Peru ile ilgili malzemeyi gözden geçirirken, diğer bir cilt daha ortaya çıkmaktadır ki bu, düzenlenmesi, yapısı bakımından Türkçe esere çok daha yakındır. Hemen bütün cümleler, tercüme edilmişlerdir ve Peru hakkında bu eserde bulunmayan

⁴⁰ López de Gómara'nın bu eserinin bir dizini olmadığı için bu kolay değildir. Bununla birlikte Lesley Byrd Simpson'ın yaptığı, eserin ikinci kısmının kısmi çevirisinin dizini bulunmaktadır. Bkz. Cortés, *The Life of the Conqueror by His Secretary, Francisco López de Gómara*, (Berkeley: Univ. of California Press, 1966).

⁴¹ Anghera'nın biyografisi ve bibliyografyaları, eserinin Latince'den yapılan çevirilerinde bulunabilir. İngilizce çevirisi: F. A. MacNutt, *De Orbe Novo, The Eight Decades of Peter Martyr d'Anghera*, (NY: Putnams 1912); İspanyolca çevirisi: Agustín Millares Carlo, Edmondo O' Gorman'nın araştırmaları ile: *Décadas del Nuevo Mundo*, (Mexico: J. Porrúa 1964). XVI. yüzyılda İtalyanca ve İngilizceye çevirileri yapılmıştı. İngilizceye olan Eden'in *Decades* adı ile yaptığı kısmi bir çeviri idi.

başka bir bilgi mevcut değildir. Bu ise, Agustín de Zárate'nin *Historia del descubrimiento y conquista del Peru* (*Peru'nun Keşfi ve Fethi Tarihi*) adlı eseridir⁴².

Araştırmalar sırasında çoğunlukla olduğu üzere, şans, rolünü oynadı. Bir rastlantı sonucu, araştırmalar sonunda Osmanlı yazarının kullandığı dördüncü yazarı ve eserini tespit imkânı hasıl oldu. *Tarih-i Hind-i Garbî*'yi İngilizce'ye çevirdiğim sırada eserde adı anılan bitki ve hayvanların ne biçim bir bitki ya da hayvan olduklarını tesbite çalışırken, zorluklarla karşılaştım. Örneğin yazar bize şöyle demektedir: “Bir tür bir bitki vardır ki ona “lekusanto” derler. Bu, frengi hastalığı için gayet yararlıdır”. Bu bitki, Yeni Dünya'nın doğa (tabiat) tarihi hakkındaki Oviedo'nun İspanyolca kitabının Sterling Stoudemire'in İngilizceye çevirisinde belirttiği üzere, “guayacan” idi⁴³. Columbus öykülerinin ana kaynağının López de Gómara olduğuna karar vermek üzere Oviedo'nun kitabını gözden geçirdim. Bu gözden geçirme, sadece, ilk bölümlerdeki bilgilerin tespiti bakımından yararlı olmadı; böylece hemen anlaşıldı ki, Oviedo'nun kitabı, Türkçe eserin son bölümü için de kaynak olmuştur. Böylece bitkiler ve hayvanlar hakkındaki belli bilgilerin niçin tekrar edilmiş olduğu ve ayrıca son sayfaların kaynakları tespit edilmiş oldu. Bu tekrarların nedeni, bu bilgilerin, ilkin, López de Gómara yolu ile Oviedo'dan, ikinci olarak da, doğrudan doğruya Oviedo ve eserinden alınmış olması idi.

Böylece *Tarih-i Hind-i Garbî*'de bulunan Amerika ve Magellan'ın gezisi ile ilgili bilgilerin edebî kaynaklarını toplamak gerekirse diyebiliriz ki: Türk yazar, dört Avrupalı yazar tarafından yazılmış, beş ayrı kitap kullanmıştır: Bunlar, Francisco López de Gómara'nın iki ciltlik *La Historia de las Indias* (*Batı Hind Adaları Tarihi*), (*Historia = Tarih ve Conquista = Fetih*), Peter Martyr Anghera'nın *De Orbe Novo* (*Yeni Dünya*)'su, Agustín de Zárate'nin *Historia del descubrimiento y conquista del Peru* (*Peru'nun Keşfi ve Fethi Tarihi*)'su ve Gonzalo Fernández de Oviedo'nun çoğunlukla *Sumaria* (*Özet*) adı da verilen *De La Historia natural y general de las Indias* (*Batı Hind Adalarının Doğa ve Genel Tarihi*) adlı eseridir.

⁴² Zárate'nin bir biyografisi ve onunla ilgili bibliyografya, onun R. P. Barranchea'nın bir önsözü ile Jan M. Kermenic tarafından notlu bir şekilde yayınlanmış olan eserinde bulunmaktadır (Lima: D. Miranda [1944]). İspanyolca, Fransızca, Hollanda dilinde, İngilizce ve İtalyanca XVI. yüzyıl yayınları vardır. (Yeni bir yayını Dorothy MacMahon tarafından tamamlanmıştır (Buenos Aires: Universidad Nacional, Instituto de Historia Argentina, no. 106a, 1965). John Michael Cohen, onun çoğunu, Penguin Klâsikleri için İngilizceye çevirdi (Baltimore 1968).

⁴³ Bkz. not 37.

İtalyanca Yayınlar

Osmanlı bilginin kullandığı belli yayınların tespit edilip ortaya çıkarılması, her zaman olumlu olmamaktadır ve bu, aslında önemli de değildir. Fakat yayını bildiğimiz zaman, bilgiyi nakletmek için kullanılan dili tayin edebiliriz ve İstanbul'da bulunan Batı Avrupa'dan gelmiş kitapların bir listesini yapmaya başlayabiliriz. Özel adlar ve sayılarla ilgili ayrıntıların devamlı bir karşılaştırması, dilin, hatta bazan bizzat yayının tespiti için yeterli bir delil oluşmasını sağlamıştır. Kaynakların çoğunluğu, aslında, İspanyolca yazılmış olmasına rağmen, İtalyanca yayınların kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. İspanyolca *Santa Andrés*, İtalyanca *Santo Andrea*, Türkçe *Santanderez*; İspanyolca *Sant Juan*, İtalyanca *San Giovanni*, Türkçe *Senjuan* örneklerinin gösterdiği üzere Türkçe eserdeki bazı yer adları, İtalyanca'dan fazla İspanyolca söyleyişe uygun bulunmasına rağmen, ben, İtalyanca çevirilerin kullanılmış olduğu kanısındayım. Bu çelişkinin cevabı verilebilir sanıyorum. Muhtemelen, Türk yazarın, İtalyanca'dan çeviri yaparken, kendisine yardım eden bir yardımcı vardı ve bu yardımcı, İspanyalı idi ve bu isimler için kendisine daha fazla yakın gelen İspanyolca söyleyişi (telâffuzu) tercih etmişti.

Çeşitli şeyler, çeviricinin, kaynakların özgün metnini kullandığı hususunda beni şüpheye sevketti. Türkçe metinde, ara sıra İspanyolca metinlerde olmayan bilgiler bulunmaktadır. Adlar ve sayılar ile ilgili gerçekler söz konusu olursa, bunlar, Türkçeye çeviri sırasında eklenmiş olamaz. Bu husus, genel bilgi için söz konusu olabilir. Örneğin Türkçe metin, *Columbus*'un ilk seferinde, otuz üç gün ve 3800 mil seyahat ettiğini belirtmektedir. Ne *López de Gómara*, ne de *Oviedo*, bu olaylardan bahseder ve sadece *Anghera* seyahat ettiği zamanı verir. Daha sonra *Columbus*, bazı adalara ulaşmış ve sekiz mil daha gitmiştir. Bu mesafe, *López de Gómara* ya da *Oviedo*'nun metninde bulunmamaktadır ve *Anghera*, seksen fersahlık (320 mil) ya da 800.000 adımlık bir mesafe vermektedir. Ayrıca şu husus da ilâve edilebilir ki, Türkçe kitap yazıldığı sırada, *Anghera*'nın *De Orbe Novo*'su İspanyolca yayınlanmamıştı. İlk dönem Amerika araştırmalarının basımı ile ilgili garipliklerden birisi şudur ki *Anghera*'nın kitabı, onaltıncı yüzyıl boyunca Latince'den bir çok dillere çevrilmiş, ancak 1892'ye kadar İspanyolca'ya çevrilmemişti. Türkçeye yapılan çevirinin, birden fazla kitaptan yapıldığına inanmaya başladığım zaman, onun özellikle biri Latince olan birden fazla dilden çevrilmiş olduğu hususunu ihtimal dışı buldum. Bu düşünceler, Türkçe metni, içerik bakımından karşılayacak bir

tek dilde bir grup yayın bulmak umudu ile Avrupa dillerine yapılan çevirilerin yayınlarını gözden geçirmem hususunda beni cesaretlendirdi.

De Orbe Novo'nun bir çok yayını arasında, ilk üç on yıla ait İtalyanca çevirilerinin adı anılabilir ki bunları, Ramusio'nun *Navigazioni et Viaggi* (*Denizcilik ve Seyahatlar*) III (Venezia: Giunti 1556; 1565; 1606) adlı eserinde görebiliriz⁴⁴. Orijinalinde olmayan, Türkçe metinde görülen ayrıntılar, bu İtalyanca çeviride bulunmaktadır. (İtalyanca olanın, Latince'den niçin farklı olduğunu bilmiyorum). Benim, Türklerin, İtalyanca çeviriye kullandığına dair vardığım sonucu destekleyen diğer bir ip ucu da, (yukarıda da işaret edildiği üzere) Türkçe kitapta görülen Matitina adasının yazılışı, Ramusio'nun eserindeki İtalyancasına daha yakındır. Osmanlı yazarı tarafından bu çevirinin kullanılmış olması, aynı zamanda, niçin, sadece Anghera'nın ilk üç on yılının kullanılmış olduğu hususunu da açıklamış olmaktadır.

De Orbe Novo'nun Ramusio'nun kitabında bulunan kısmi çevirisinden sonra Oviedo'nun *De la Historia natural*'i İtalyanca'ya çevrilmiştir⁴⁵. "Savaş gemisi" kuşu, armadillo ve papaya (ağacı) gibi bazı deyimlerin Türkçe karşılıkları onların İtalyan kaynaklı olduğunu göstermektedir⁴⁶. Bu deliller, Osmanlı yazarının, bu İtalyanca çevirileri kullandığını telkin etmektedir. Fakat eğer öyleyse, o, o zaman büyük ciltteki öteki malzemeye niçin önem vermedi? (Zira orada) daha fazla ilginç bilgiler, bir çok resimler - özellikle de bitki resimleri - ve Gastaldi tarafından yapılmış çok güzel bir Yeni Dünya haritası bulunmaktadır. Bununla birlikte *Tarih-i Hind-i Garbi*'de görünen tek resimli malzeme, bir muz yaprağıdır (şekil 1). New York Genel Kitaplığı (Public Library)'nda 1534 yılında basılmış, daha sonra Ramusio'nun *Navigazioni* adlı eserinde yer almış olan, Anghera ve Oviedo'nun aynı çevirilerini içeren *Libro primo della*

⁴⁴ Bu eserin bibliyografik bir incelenmesi için bkz. George P. Parks, *The Contents and Sources of Ramusio's Navigazioni*, Bulletin of the New York Public Library, 59 (1955), 279-313. Aynı bilgin, İspanya sarayında Venedig elçisi olan çevirici Andrea Navagero'nun yaptığı İtalyanca yayındaki ekler ve düzeltmeler üzerinde de çalıştı: *Columbus and Balboa in the Italian Revision of Peter Martyr*, Huntington Library Quarterly, 18 (1955), 209-25. Ramusio'nun bu cildinin, bir zaman Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bulunduğu, aşağıdaki listede 2 no.'da kayıtlı yazmanın yazısız içgömleğinde onun içindekilerin tam bir çevirisinin bulunmakta olduğundan anlaşılmaktadır.

⁴⁵ Ana López de Meneses, Andrea Navagero'nun, aynı zamanda Oviedo'nun çeviricisi olduğuna inanmaktadır. (Turner).

⁴⁶ Kısaltmalar: T (Türkçe), I (İtalyanca), S. (İspanyolca). Savaş gemisi kuşu-T: *Kudeyin-furkata*; I: *Coda inforcata*; S: *rabihorcados*. Armadillo-T: *ertati*; I: *bardati*; S: *encubertados*. Papaya-T: *fiko nasturso*; I: *fisco del nasturciso* S: *higo del masturerço*.

historia de l'Indie occidentali della maestra de l'imperatore (Büyük İmparatorun Batı Hind Adaları Tarihinin İlk Kitabı) adlı küçük bir kitap buluncaya kadar buna hayret etmişim⁴⁷. Bu küçük ciltde bir kaç harita ve bir kaç resim bulunmaktadır. Bunlardan biri bir muz yaprağıdır. (Şekil 3). Bunun damar çizgileri Türkçe eserdeki çizgilere Ramusio'nun resmindekilerden daha yakındır. (Bkz. şek. 4). Bundan başka iki yerin Galita ve Sanluka şeklindeki Türkçe yazılışı - ki, bu yerlerin şimdiki adları (Maria) Galante ve San Lucar şeklindedir - *Navigazioni*'deki Marigalante ve S. Lucaar şekillerinden daha fazla 1534 yayınındaki Galante ve S. Luca şekillerine yakındır. Maalesef, öteki deliller, kesin bir sonuca varmayı engellemektedir. 1534 yayınının ifadesine göre Columbus, Eylül 1492'de 220 kişi ile yola çıkmıştır; daha sonraki bir yayında Ağustos 1493 tarihi ile 120 kişi kaydı bulunmaktadır. Türk tarihçisi ise Columbus'un herbirinin içinde kırk kişi bulunan üç gemi ile yola çıktığını yazmaktadır. Bu hale rağmen, ben, Osmanlı mütercimim 1534 yayını kullandığını sanıyorum. Zira, kısmen de olsa, bu kitap hacim bakımından, onun kullandığı öteki İtalyanca kitaplara benzemektedir.

López de Gómar'a'nın Yeni Dünya hakkındaki iki ciltlik eserinin hangisinin çevirisinin kullanıldığını tespit, bir durumda, ötekinden daha kolaydır. O, çok tanınmış bir yazardı ve eserleri 1580'den önce bir çok dillerde yayınlanmıştı. Bunların herbirini kontrole gerek yoktur zira birbiri peşi sıra görülen bu başarı, diğer bir meseleyi halletmektedir ki o da, *Tarih-i Hind-i Garbi*'deki bizon resminin kaynağıdır. En eski basılı bizon resmi, *Historia de las Indias* (Batı Hind Adaları Tarihi)'da bulunmaktadır. (Şek. 5). Ancak bu resim, eserin bütün yayınlarında yoktur⁴⁸. Onların hepsini gözden geçirdim ve Türkçe çevirideki gibi aynı yöne bakan bizonlu sadece bir tane buldum. (Şek. 7). 1556 İtalyan baskısı, Agostino di Cravaliz tarafından çevrilmiştir. (Şek. 6). İtalyanca yayının kullanıldığına dair iki işaret daha bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Balboa'nın keşifleri ile ilgilidir. Coiba adlı bir kasabanın zaptından sonra o, İspanyolca metne göre seksen millik, fakat İtalyanca ve Türkçe çevirilerin her ikisine göre altmış millik bir mesafe daha gitmiştir. Daha sonra *Historia*'nın 69'uncu

⁴⁷ 1534 baskılı ciltde farklı olan tek malzeme, Pizarro ile birlikte olan bir kişinin raporudur. (Bütün harita ve resimler ile bugün mevcut olan nüshanın, New York Public Library'de bulunan üç nüshadan biri olduğu anlaşılmaktadır). Kitapla ilgili bazı bilgiler, *The Thomas Winthrop Streeter Collection of Americana*'da bulunabilir. Derleyen: J. E. Patterson ve D. Lasswell, (NY: Parke - Bernet 1966), 115.

⁴⁸ Bir Amerika bizonu ile olan öteki yayınlar, Wagner'in *The Spanish Southwest*, 2, 2a, 2b, 2f, 2h'de yer almış olan listesinde bulunmaktadır.

bölümünde kuyumcuları ile tanınan bir kasabanın, Cenu adlı ırmağa on fersahlık bir mesafede olduğu söylenmektedir. Halbuki İtalyanca ve Türkçe çevirilerde bu mesafe otuz mildir.

Bu bakımdan araştırmamda öteki kaynaklara şöyle bir bakarak çalışmalarımı İtalyanca çeviriler üzerinde yoğunlaştırmıştım. López de Gómara'nın Yeni Dünya hakkındaki kitabının ikinci kısmının *La Cronica de la Nueva España (Yeni İspanya'nın Kroniği)*, ya da *Historia de la conquista de Mexico (Meksika'nın Fethi Tarihi)* şeklinde ayrı bir başlığı vardır ve bu, Cortés'in bir biyografisi ile Meksika'nın fethinin tarihidir. Bu kısmı, Lucio Mauro gibi, Cravaliz de İtalyanca'ya çevirdi. Onları, Türkçe ve İspanyolcası ile olduğu kadar birbirleriyle de karşılaştırdım. İtalyanca çeviriler arasındaki önemli sayılabilecek bir fark, mesafe ile ilgilidir. Cravaliz fersahları (leagues) (İspanyolcası: legua) "mil'e" (İtalyanca: miglia) çevirmiş, ve bunu bir fersahı, üç mil olarak hesaplamıştır. Halbuki genel olarak bir fersah, daha fazla dört mil hesabı ile uygulanmaktadır. Öte yandan Mauro, mesafe ölçüsü olarak fersahı (İtalyanca: leghe) muhafaza etmiştir. Türk çevirici ise, mesafeleri, bilinen İslamî ölçülere çevirerek kendi hesabını bir fersahı dört mil kabul ederek yapmıştır. Bu durum, onun mesafeleri fersah olarak hesaplayan Mauro'nun metnini kullandığını göstermektedir.

Mauro'nun kaynak olarak kullanıldığını gösteren diğer bir delil de, Türkçe çevirinin 112. bölümünde bulunmaktadır. Cortés, Meksika şehrine karşı giriştiği savaş için, Tlaxcala'dan Gómara'nın İspanyolca orijinaline göre muhtemelen seksen bin yerli arasından yirmi bin kişi seçmiştir. Cravaliz, onun seksen bin; Mauro ve Türk çevirici ise kırk bin kişi seçtiğini yazmaktadırlar. Bütün deliller, bu sonucu desteklememekle birlikte, Mauro'nun çevirisinin bütün yayınları (1566, 1573 ve 1599), aynı şekilde basılmışlardır. Sözü edilen ilk iki baskıdan birisi kullanılmış olmalıdır.

Fetihlerin en fazla heyecan verici, hatta masalımsı olaylarından birisi, Potosi'de gümüş madeninin bulunması idi. Madenin bulunması ve onun zenginliği, *Tarih-i Hind-i Garbî*'de, bir resim ile birlikte anlatılmıştır. Bu, gözle görülebilir, üstün çıkmak için dilin araç olarak kullanılmadığı, benim sevdiğim türden bir ip ucurdur. 1583'lerde Zárate'nin Peru fethi tarihinin İspanyolca, İtalyanca, Felemenkçe ve İngilizce yayınları bulunmakta idi. Gerçekten sadece Felemenkçe yayında Potosi'nin bir resmi vardır ve bu Türkçe kitaptaki resme benzemektedir (şek. 9). Ancak bunu, Felemenkçe kitabın *Tarih-i Hind-i Garbî* için bir kaynak olduğu şeklinde düşünmemek gerekir. Potosi'nin bütün resimleri birbirine benzemektedir ve hepsinin de

Cieza de León'un *La Cronica del Peru* (*Peru Kroniği*) adlı eserindeki resmi esas aldığı anlaşılmaktadır (bkz. şek. 8)⁴⁹. Ve hatta Z á r a t e'nin kitabının S. Alfonso Ullao tarafından yapılan İtalyanca çevirisinde (1563) Potosi'nin resmi bulunmamasına rağmen, yer adları, bunun, Türkçe çevirinin esasını teşkil ettiğini göstermektedir. Örneğin Chachapayos, İspanyolca bir yer adıdır; bu Felemenkçe *Chichapoyas*, İtalyanca *Chiapoiias* ve Türkçe *Kapuz*'dir. Aynı şekilde İspanyolca *Benalcazar*, Felemenkçe *Benalcazar*, İtalyanca *Benalcazare*, Türkçe *Benal Kasarah*'dır.

Söz konusu beş cildin çevirilerini oldukça doğru bir şekilde tespit ettiğime inanarak, onların, Yeni Dünya üzerine bir malzeme grubu oluşturup oluşturmadığını düşünmeye başladım. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı boyunca, uyanık bazı yayıncılar, keşifler ile ilgili üç kısımlık bir kitap grubu yayınladılar: Cieza de León'un *La Cronica del Peru* (*Peru Kroniği*) adlı eseri ile *López de Gómar*'nın iki cildi. Öyle görünmektedirki aynı şekilde uyanık, müteşebbis bir kitapçı (kitap satıcısı), bu üç kitaplık ayrı tek ciltleri, aynı büyüklükte olanları kolayca biraraya getirmiş, hatta ciltlemiş ve özel bir takım olarak onları satmış olabilir. Böyle bir takım, *Tarih-i Hind-i Garbi* için kaynak olarak kullanılmış olan bütün yayınları içine almış olabilir.

Kartografya ile ilgili kaynaklar

Çeşitli yazmalarda bulunan Türkçe haritaların kaynaklarını araştırmak edebî kaynaklar için olandan biraz farklıdır. Bir metin içinde bende bulunan sekiz harita birbirinden çok farklıdır. Onların altısı onaltıncı yüzyıldan, ikisi de onsekizinci yüzyılın ilk yıllarına aittir. Bulabildiğim Yeni Dünya'yı gösteren bütün onaltıncı yüzyıl haritalarını gözden geçirdim ve onları Türk haritaları ile mukayese etmek istedim. Osmanlı yazarı, "ülkenin bilginleri, bölgeleri birbirinden farklı bir şekilde çizerler" yorumunun da gösterdiği üzere, Kartografya konusunda zamanın kargaşasını yansıtır. Bazı yazmalarda görülen hal tarzı, gerçekten birbirinden farklı olan iki dünya haritasını birlikte vermektedir. Orijinal yazmaya sahip olmaksızın, yazarın hangi haritayı seçtiğini takip etmek mümkün değildir. Ancak onun dahi, birbirinden farklı iki haritayı seçmiş olması ihtimali vardır. Bütün bu haritalar, İstanbul'a olan Kartografya ile ilgili bilgi akımını ortaya koymaktadır. Ben, başlangıçta, Avrupa harita ve atlaslarının basılmış

⁴⁹ Çeşitli yayınları Pedro de Cieza de León'un *Incas* (Inkalar)'ında liste halinde verilmiştir, (Norman: Oklahoma Univ. Press 1959), çev. Harriet de Onis; yay. ve giriş: V. Wolfgang von Hagen.

olmasının, sadece Osmanlı imparatorluğundaki harita çokluğunun değil fakat aynı zamanda Pîri Reis ile ulaştığı zirvesinden Osmanlı kartografyacılığının gerilemesinin sebebi olduğunu düşünmüştüm. Ancak kaynakların çoğu yazma haritalardır ve basılmamışlardır.

En erken döneme ait bilinen bir yazmadaki iki harita muhtemelen İstanbul'da saraya ait bir atelyede yapılmış olmalıdır. Onlardan biri, bir dereceye kadar, Chester Beatty Kitaplığı'nda bulunan bir yazma eser olan *Zubdet el-Tevârih*'deki bir haritaya benzemektedir⁵⁰. İkinci yazmada, dördüncüde bulunanlarla aynı olan iki yarım küre haritası bulunmaktadır ki bunlar, Juan Martinez tarafından 1562'de yapılmış olan iki yazma haritaya çok yakındırlar. J. Martinez'in yaptığı bu haritalar şimdi, Amerika İspanyol Araştırmaları Derneği Müzesi (Museum of the Hispanic Society of America)'nde bulunmaktadır ve onun 1577 ve 1578 tarihli iki haritasına benzemektedirler. Üçüncü yazmada dik dörtgen şeklinde bir harita bulunmaktadır. Bu harita Gastaldi tarafından yapılan ve ilk kez *La Geographia di Claudia Ptolemeo (Claudia Ptolemeo'nun Coğrafyası)* (Venezia: G. B. Pedrezano 1548)'da ve onu takip eden bir çok yayınlarda görülen haritanın bir kopyesidir⁵¹. Aynı yazmadaki iki yarım küre, henüz tespit edilmiş herhangi bir diğer yarım küreye benzemektedir ve belki, kaybolmuş bir Avrupa yazma haritasının kopyeleridir. 1730'da basılmış olan yayın da, iki dünya haritasını içine almaktadır. Bunlardan birisi oval yani yumurta şeklinde, öteki de iki yarım küre halindedir⁵². Her ikisi hakkında verilen bilginin aynı olmasına bakılırsa, birine ait olan bilginin öteki için de kullanılmış olması mümkündür. Bu da, İbrahim Müteferrika basımevinde çalışan gayretkeş bir harita yapımcısının işi olsa gerektir. Bu iki yarım küre 1689'da Nicolas Sanson tarafından çizilmiş olanlara çok benzemektedir⁵³ (1580 ve 1730 yılları arasındaki bir buçuk yüzyıllık süre içinde dünya hakkındaki bilgiler hayret verici bir gelişme göstermiş ve bu bilgiler, haritalara yansımışlar, ancak metinler, aynı kalmışlardır. Bilgilerin

⁵⁰ Vladimir F. M. Minorsky, *The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, (Dublin: Hodges Figgis 1958), no. 444, p. 4.

⁵¹ Bu haritanın diğer bir kopyesi, *Harita-i Ekalim* başlığı ile Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı'nın, Bağdad Köşkü bölümündeki 190 haritalık tarihsiz Atlas'da bulunmaktadır. Bu, E. H. van de Wall'in *Manuscript Maps in the Topkapı Saray Library* adlı makalesinde yayınlanmıştır. Bkz. *Imago Mundi*, 23 (1969), şek. 4.

⁵² Haritalar, İbrahim Müteferrika Basımevi'nde basılan öteki kitaplarda da çıkmıştır.

⁵³ Nicolas Sanson, *Atlas nouveau contenant toutes les parties du monde*, (Paris: Hubert Jaillot 1691).

benimsenmesi ile ilgili bu şaşırtıcı ikilem, haritaların kopye edilmelerinin, kitapların çevrilmesinden daha kolay olmasından ileri gelse gerektir. Belki de, İslâm kültüründe kutsal yazılara karşı gösterilen saygı, coğrafi de olsa bir metnin değiştirilmeden korunması eğiliminin sebeplerinden birisidir. Harita gibi değiştirilen bir şey ise, aslında metnin bir parçası değildir.

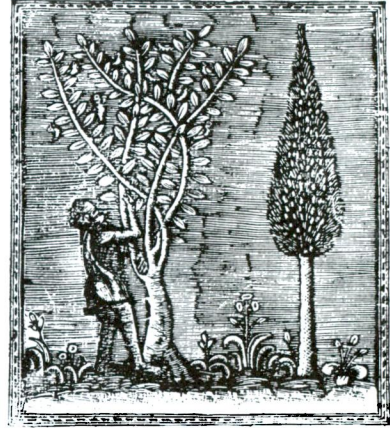
Resimli Kaynaklar

Tarih-i Hind-i Garbî'nin çeşitli nüshalarında bulunan resimler, içerik ve sayı bakımlarından birbirlerinden farklıdır. Newberry Kitaplığı'ndaki yazmada ve 1730 baskısında onüç resim bulunmaktadır. Belki de orijinal (özgün) sayı yani resimlerin tamamı bu idi. Bu minyatürlerin çoğu, yazarın anlattıklarını, bir Türk sanatçısının çizmek için gösterdiği gayreti açıkça göstermektedir. Metin, bir *tapir*'i yani Güney ve Orta Amerika'da yaşayan, yaban eşeğine benzeyen boz renkli, kıvrık burunlu, kuyruksuz ve ürkek hayvanı anlatırken, o, fil burunlu bir at gibidir demekte, ressam da bir filin hortumuna benzeyen çok uzun bir burunla bir at çizmektedir. Sonuç olarak Avrupalı bilginler "*Tarih-i Hind-i Garbî*"deki bütün resimleri hayali ve masalımsı olarak nitelendirmişlerdir. Onlar, bu yargılarını, sadece, resimlere dayandırmış olmalarına rağmen daha sonra bütün kitabı da bu şekilde değerlendirmişlerdir. Gerek resimlerde ve gerekse metinlerde görülebileceği üzere İslâm ve Akdeniz dünyasında hayali ve masalımsı olana bir ilgi söz konusu bulunmasına rağmen, Türk yazar ve sanatçısı, bu yeni bilgileri, mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için ciddi bir gayret göstermişlerdir.

Türkçe eserde bulunan resimlerden sadece üçü, bir Avrupalı kaynağa dayanmaktadır. Bir çok onaltıncı yüzyıl eseri ile yirminci yüzyıl derlemelerini zevkle okuyarak gözden geçirdiğim için bunu rahatlıkla söyleyebilirim. Bunların herbirisi, yukarıda belirtilmiştir. *Bizon* (şek. 7) ve *muz yaprağı* resmi (şek. 1) üzerinde durulmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere son resimlerden birisi, Potosi'de dağdaki gümüş madenini göstermektedir (şek. 9) ve bu Potosi'nin bir çok onaltıncı yüzyıl basılı eserinde bulunan resimlerine benzemektedir ve bunların hepsinin de dayanağı, Cieza de León'un *La Cronica del Peru* (*Peru Kroniği*) adlı eserindeki resimdir. (şek. 8). Bu resim, 1555 tarihli İtalyanca yayında olduğu kadar, hemen hemen İspanyolca her yayında bulunmaktadır. Cieza de León'un kitabının herhangi bir yayınının, *Tarih-i Hind-i Garbî* metni için bir kaynak olarak kullanıldığına dair herhangi bir iz bulamamış olmama rağmen, öyle inanıyorum ki de León'un eserinin bir cildi, Türk

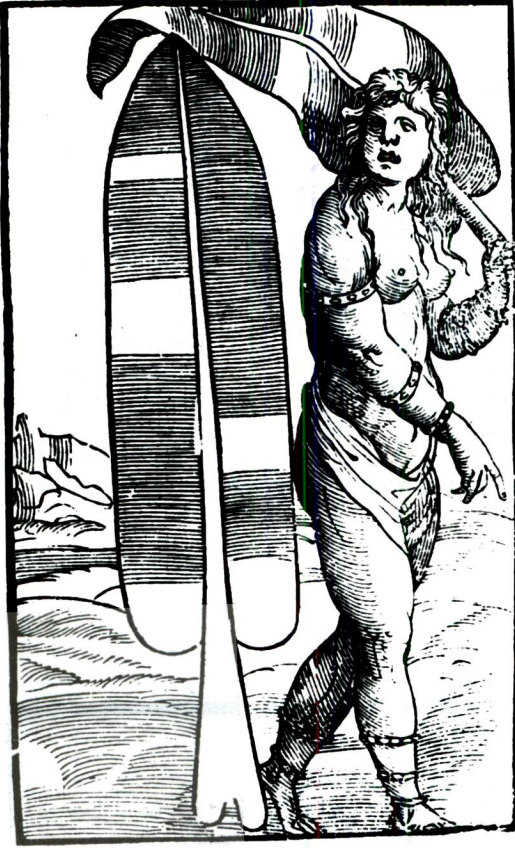

Şek. 1 : Yaklaşık 1600 yılına ait *Tarih-i Hind-i Garbi*'nin Newberry Kitaplığı yazmasından bir yaprak (Edward E. Ayer koleksiyonu, yazma 612). Buradaki resim Türk ressamının, muz yaprağı dahil Yeni Dünya'nın bitkileri hakkındaki anlayışını sergilemektedir.

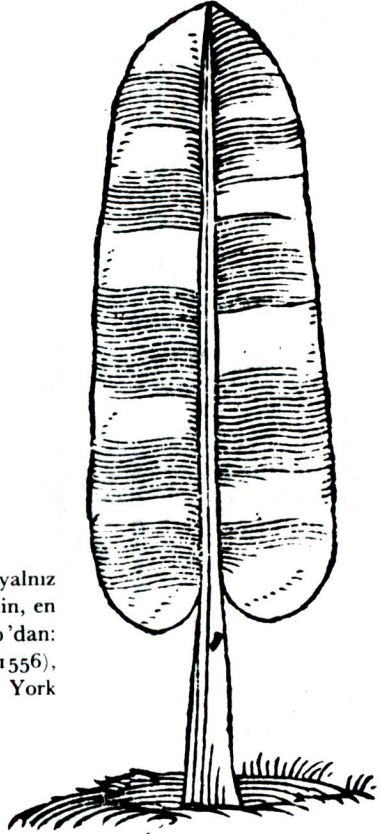

مشاغوه نام بردرخت وارد که قنی مستقیم و دراز در اوزون حر بزمی اندن
دو ز زلالی خوبی در میوه سنی عصر لیدوب عصیان سیله مرضای غسل
ایدز لکی قوت و بر نکراز غسل انسه لیدی سیاه قطیغه کی ایدز نام بر
سنه ده الحقی زابل اولور طاز بانه قوی نام بزهر عظیمک حوالیسنه
درا قامت درخت لوارد که اکثر یاد ارمه سی النمش مشهور در یوز الی شهر دخی
اولور طولی وقتی قدر اولور بر دانه سندن بکیر ان کشتی پیدا ایدز لکی یوز
الی عدد کسنه ابله هر طرفه سفر ایدز و بزوع درخت وارد که یابسا و اند قده
انتش کی شعله یوز کجه ایچره هر طرفه سفر اتسه لهر کس بر قطعه کتور و ب

Şek. 2 : Bir Osmanlı basımevinde ilk kez basılmış bir resimli kitap olan *Tarih-i Hind-i Garbi'* den bir sahife. (Kostantınıyye 1730): New York Public Library (New York Genel Kitaphgı), Nadir Kitaplar ve Yazmalar Bölümü.

Şek. 3 : Bu İtalyan resminde, muhtemelen *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin kaynağına kaynaklık etmiş olan Oviđoy Valdés'den bir muz yaprağı ile bir Amerika yerli kadını. *Historia de l'Indie occidentale ... Libro Secondo ...* (Venezia 1534), Nadir Kitaplar ve Yazmalar Bölümü, New York Genel Kitaphığı.

Şek. 4 : Bu resimde muz yaprağı yalnız başınadır. Belli ki bu, Türkçe eserdeki resmin, en yakın kaynağıdır (bkz. Şek. 1). Ramusio'dan: *Navigazioni et Viaggi III* (Venezia: Giunti 1556), Nadir kitaplar ve Yazmalar Bölümü, New York Genel Kitaphığı.

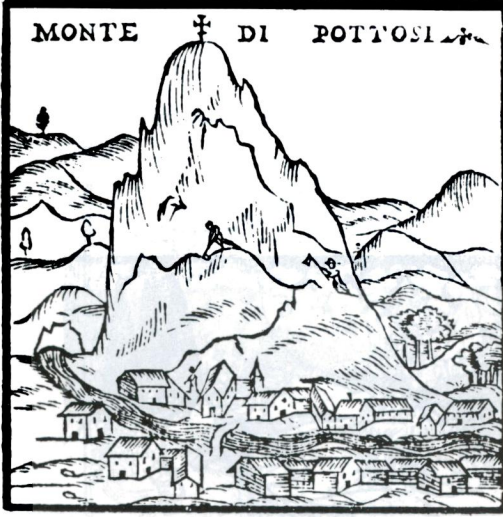
Şek. 5 : Bu düşünceli yaratık, muhtemelen, bir bizonun basılmış eski resmi, *Tarih-i Hind-i Garbî*'nin bizonuna benzemektedir. López de Gómara'dan: *La Historia general de las Indias...* (Saragossa 1553), Nadir Kitaplar ve Yazmalar Bölümü, New York Genel Kitaplığı.

Şek. 6 : Bizonun bu İtalyan basması (Roma 1556), *Tarih-i Hind-i Garbî*dekinin baktığı yönde bakmaktadır. López de Gómara'nın eseri Agostino di Cravali tarafından çevrilmiştir. *La Historia Generale delle Indie Occidentali*, Nadir Kitaplar ve Yazmalar Bölümü, New York Genel Kitaplığı.

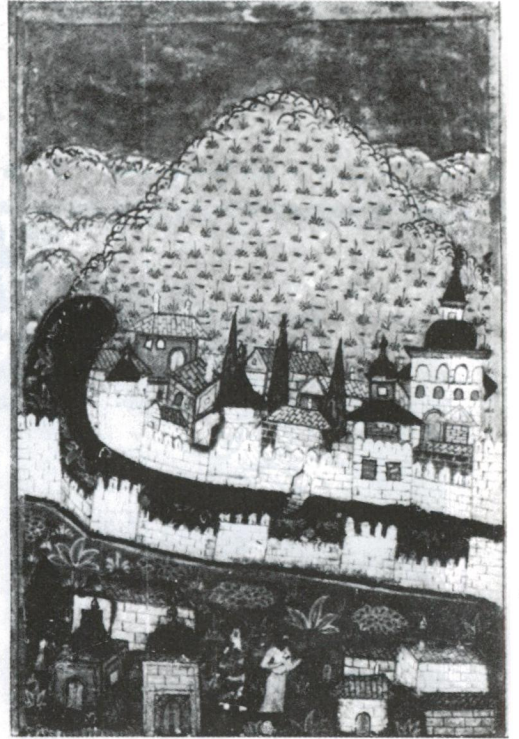

Şek. 7 : *Tarih-i Hind-i Garbî*'de Türk ressam tarafından kopye edilmiş bir Kayalık Dağlar koyunu ile bizon. Edward E. Ayer Koleksiyonu, Newberry Kitaplığı.

Şek. 8 : Potosi gümüş madeninde çalışanların resmi. Cieza de León'un *La Cronica del ... Peru* adlı eserinden. Burada Cravaliz'in çevirisi (Roma 1555)'nden. *Tarih-i Hind-i Garbi*'deki dahil bütün çağdaş resimlerin kaynağı. Nadir Kitaplar ve Yazmalar Bölümü, New York Genel Kitaplığı.

Şek. 9 : Potosi'deki gümüş madenini gösteren bu resimde, Avrupalı orijinaline (şek. 8) olan paralellikler kadar Türklere has özellikler de açıkça görülmektedir. *Tarih-i Hind-i Garbi*'nin Newberry yazması.

çevircinin eli altındaki kitap paketinin içinde bulunmakta idi ve bu, Türk ressam için bir kaynak olmuştur.

Çeviriler

Bir çok Avrupalı, *Tarih-i Hind-i Garbi*'de bulunan Columbus ile ilgili bölümlere özel bir ilgi göstermiştir. Bibliyografyacılar için kısmi çevirilerin bir listesini veriyorum:

Fransızca: 1732'de Jean Baptiste Defiennes, Columbus'dan Cortés'e kadar bilgi veren üçüncü bölümü kopye ederek Fransızcaya çevirdi. Bu 270 sahife, şimdi, Bibliothèque Nationale'in Türkçe Yazmalar Koleksiyonu içinde bulunmaktadır⁵⁴.

İtalyanca: 1492 Seferinin yıldönümü törenleri sırasında Columbus ile ilgili kısa bölümler (pasajlar) çevrilmiştir⁵⁵.

İngilizce: 1891'de Cyrus Adler, Columbus ile ilgili giriş bölümünü, Newberry Kitaplığı için, İngilizceye çevirdi⁵⁶. Benim kendi *Osmanlı Amerika Araştırmaları (Ottoman Americana)*'nin büyüklüğü ise, eserin tamamının çevirisidir (bkz. not 3).

Metinler ile ilgili açıklamalar

Ben, *Tarih-i Hind-i Garbi*'nin tam ve eksikli olmak üzere onüç yazmasını, ilk baskıya ait sekiz, ikinciye ait iki nüshasını tespit ettim. Özellikle Türkiye'de özel ellerde daha bir çok nüshasının bulunması mümkündür. Umulurki asıl nüsha da mevcuttur ve bir gün bulunacaktır. Yazmaların pek azı, tamdır ve verdiğim listede sadece iki ve üç numaralı olanların tamlığını kesinlikle belirtebilirim. Bununla beraber muhtemelen 7, 8 ve 12 numaralı olanların da metinleri tamamdır, sadece harita ve resimleri eksiktir. Basılı nüshaların bazılarının da harita ve resimleri kaybolmuştur.

En eski ve en güzel yazma 1 numaralı olanıdır. Bu nüsha, III. Murad'a sunulmak üzere çok güzel bir şekilde yeniden yazılmıştır. Daha sonra ciltlendiği zaman, yapraklar karıştırılmış, bir kaç da kaybolmuştur⁵⁷.

⁵⁴ Edgar Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, (Paris: Bibliothèque Nationale 1932-33), supplément 901; ve 271.

⁵⁵ Bonelli, *La Scoperta*; Rossi, "Scritti Turchi".

⁵⁶ Adler'in daktilo yazısı ile, Ayer Koleksiyonu 107/M9/A23/1891; Duncan Black Macdonald, *The Arabic and Turkish Manuscripts in The Newberry Library* (Chicago: The Newberry Library [1912], 14-18).

⁵⁷ Yaprakların doğru bir sırasını tesbit ile onun bir listesini ve boşlukları gösteren bir yazıyı yazmanın içine bıraktım ve bu listeyi araştırmamda dikkate aldım.

İkinci yazmanın kenarlarında çeşitli okuyucular tarafından yapılmış bir kaç açıklama bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı, müstensih tarafından dördüncü yazmanın kenarlarına da alınmıştır; sekizinci yazmada da bunlar, asıl metne alınmıştır. İhtimal müstensih, bunların ekleme bilgiler olmaktan çok düzeltme bilgiler olduğunu düşünmüştür⁵⁸. Bazı yanlışlara ve eksiklere rağmen Newberry Kitaplığı'nda bulunan yazma, orijinaline (aslına) en yakın olanıdır ve benim İngilizce'ye olan çevirimim esasını da bu yazma teşkil etmiştir. (Bu husus, böylece bana, bu kuruluşa teşekkürlerimi sunmam için de bir fırsat vermektedir).

İlk üç yazma, diğerlerinden oldukça daha eski yani daha erken tarihlere aittir ve kağıtlarında herhangi bir işaret (fligran) yoktur. Dördüncü yazma, 1640 yılına ait olup ötekilerin çoğu, belki de hepsi, Lâle Devri (1718-30)'nden biraz öncesine, 1667-1703 yıllarına ait bulunmaktadır. Bütün bunlar, henüz açıklanmamış ancak anlaşılmasında yarar bulunan bu kitaba karşı gösterilmiş olağanüstü ilginin delillerini ortaya koymaktadır ki, bu aynı zamanda, 1730'da basılmak üzere niçin bu kitabın seçilmiş bulunduğunu da açıklamış olmaktadır.

Yazma metinlerinin hiç birisi tam ve doğru değildir. Tama ve doğruya en yakın olanı, 1730'da basılmış olanıdır. Ancak bunun da bazı küçük eksikleri vardır ve sanırım, bu nüshadan asıl metne bazı malzeme eklenmiştir; dahası Amerikan yer isimlerinin yazılışı ile ilgili sayısız yanlışlar bulunmaktadır. İbrahîm Mütferrika, basimevi ile ilgili amaçlarından birinin doğruluk olduğunu belirtmiştir. Öyle sanıyorum ki, o, bu amaca, aşağıdaki listede ikinci sıradaki de dahil, birden fazla yazmayı kullanmak suretiyle varmaya çalışmıştır.

Metinlerin Buldukları Yerler Yazmalar

- 1- İstanbul : Beyazıt Kitaplığı, no. 4969 (1583).
- 2- İstanbul : Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı; Revan no. 1488 (yakl. 1600).
- 3- Chicago : Newberry Library; Edward E. Ayer Collection, Ms. no. 612 (yakl. 1600).
- 4- Ankara : Milli Eğitim Genel Kitaplığı; Eski Eserler bölümü, no. 10024 (1640).
- 5- New Haven : Yale Univ.: Library of the American Oriental Society, no. JK n/N22 (17. yüzyıl sonları).

⁵⁸ Araştırmamda bulunan bir ek, bu kenar notlarına tahsis edilmiştir.

- 6- Paris : Bibliotheque Nationale: Manuscrit turc, no. 521 (1667).
- 7- İstanbul : Nur-ı Osmaniye Kitaplığı, no. 2571/3007 (1669).
- 8- İstanbul : Nur-ı Osmaniye Kitaplığı, no. 2572/3219 (1673).
- 9- İstanbul : Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı: Revan no. 1644 (1703).
- 10- İstanbul : Süleymaniye Kitaplığı: Esat Efendi, no. 3715/3.
- 11- İstanbul : İstanbul Üniv., İbnu'l-Emin Mahmut Kemal Kitaplığı, no. T 3380/4.
- 12- İstanbul : Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı: Revan no. 1499 (17. yüzyıl sonları).
- 13- İndiana : Pennsylvania: Yazarın, Jon Mandaville'in cömertliği sayesinde sahibi bulunduğu nüsha (17. yüzyıl sonları).

Basılmış Nüshalar

- A-** *Tarih-i Hind-i Garbî* (İstanbul 1730), 500 nüsha basılmıştı:
- İstanbul:** İstanbul Üniversite Kitaplığı 5 nüsha; Topkapa Sarayı Müzesi Kitaplığı, 2 nüsha; Beyazıt, Fatih (Millet), Nur-i Osmaniye, Süleymaniye: Esat Efendi ve Beşirağa; Ayasofya, Belediye ve Boğaziçi Üniversitesi Kitaplıkları.
- Amerika Birleşik Devletleri:** New York Public Library, 2 nüsha; John Carter Brown Library, Brown Univ.; Clements Library, Univ. of Michigan; Newberry Library, Chicago, 2 nüsha; The Hodgson Collection, Smithsonian Institution, Washington, D.C.; Yale Univ.; Columbia Univ.; Lilly Library, Indiana Univ.; Univ. of California, Los Angeles; ve Richard B. Arkway (Kitapçı), NY (Özel listede yer almıştır. Şubat 1981).
- Kanada:** McGill University.
- Hollanda:** Leiden Üniv., 2 nüsha, ve E. J. Brill (Kitapçı), Leiden, 2 nüsha) 484 no.'da yer almıştır (1976).
- İngiltere:** British Library, 2 nüsha; Cambridge Üniv.; School of Oriental and African Studies, Univ. of London.
- Fransa:** Bibliothèque Nationale.
- B-** *Hadis-i nev, Tarih-i Hind-i Garbî*, (İstanbul 1875).
- Ankara:** Türk Tarih Kurumu kitaplığı.
- Amerika Birleşik Devletleri:** Univ. of California, Los Angeles; Indiana University of Pennsylvania.

